

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNDE GENERAL CHARLES TOWNSHEND'İN ARABULUCULUK FAALİYETLERİ

MEDIATION ACTIVITIES OF GENERAL CHARLES TOWNSHEND IN TURKISH-BRITISH RELATIONS IN THE PERIOD OF NATIONAL STRUGGLE

Resul KÖSE^{ID}

Öz

Kütülamare esiri General Charles Townshend, Mondros Ateşkes Antlaşması'nda Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında aracılık yaptığı için serbest kaldı ve ülkesine döndü. Ancak Lloyd George Hükümetinden beklediği ilgiyi göremediği gibi kendisine yeni bir görev de verilmedi. Townshend'in Millî Mücadele Dönemi'nde Türkiye'ye olan ilgisi devam etti. İngiliz Hükümetinin Türk karşıtı, Yunan yanlısı politikalarını bulduğu her fırsatta eleştirdi. Hatta taraflar arasında uzlaşma zemini oluşturmak için Hükümetin karşı çıkmasına rağmen milletvekili sıfatıyla Türkiye'ye geldi. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ve Hükümet üyeleriyle görüştü. Fakat görüşmelere resmî bir sıfat ve somut tekliflerle gelmediği için bir sonuç çıkmadı. Townshend, Lozan'da da iki devlet arasında ilişkilerde arabulucu olmak istedi ancak dikkate alınmadı. Bu dönemde Townshend'in Türkiye'ye yönelik ilgisinde iki hedefi daha vardı. Bunlardan birincisi Türkler üzerindeki nüfuzunu kullanarak İngiliz Hükümetince yeni bir göreve atanmaktı. İkincisi ise bağlantılı olduğu şirketlerle Türk Hükümeti arasında malî ilişki kurarak menfaat sağlamaktı. İşte bu çalışmada Townshend'in Millî Mücadele Dönemi'nde Türk-İngiliz ilişkilerinde arabuluculuk faaliyetleri her yönüyle ele alınmıştır. Çalışmada arşiv belgeleri, süreli yayınlar, hatırat ve telif eserlerden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele Dönemi, Türk-İngiliz ilişkileri, Charles V. F. Townshend, Gazi Mustafa Kemal Paşa, Konya görüşmesi

Abstract

General Charles Townshend, who was taken as a prisoner during the Siege of Kut-al-Amara, was released from prison to assist with the negotiations between the Ottoman Empire and Britain in the Armistice of Mudros. When he returned to his country, he did not receive any welcome from the government of Lloyd George and he was not entrusted with a new mission. Townshend's interest in Turkey persisted during the National Struggle Period. He criticized the anti-Turkish and pro-Greek policies of the British government at every occasion. Despite the opposition of his government, he also visited Turkey as a deputy to form a reconciliation ground between the two parties. Meanwhile, he met with the Commander-in-Chief Mustafa Kemal Paşa and members of the Turkish Government. However, these meetings did not lead to any fruitful results, since he could not claim an official position or offer a concrete proposal. His

* Öğr. Gör. Dr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, İstanbul / Türkiye, resul_kose80@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4658-6778

proposition to serve as a mediator between the two governments at Lausanne was not considered either. During this time, Townshend's interest in Turkey served two purposes; first, he wanted to use his influence over the Turkish government as a leverage to be considered for a new mission by the British government. Second, by connecting the Turkish government to the companies with which he was affiliated in Britain, he clearly aimed to secure financial benefits for himself. Hence this study focuses on every aspect of the role of Townshend as a mediator in Turkish-British relations during the National Struggle Period. It takes into account archival documents, periodicals, memoirs and narratives.

Keywords: National Struggle Period, Turkish-British relations, Charles V. F. Townshend, Gazi Mustafa Kemal Pasha, Konya meeting

Giriş

1918 yılının sonbaharı Osmanlı Devleti için çok zor bir dönemdi. Osmanlının müttefikleri Avusturya ve Bulgaristan savaştan çekilmişti. Cephelelerden ise olumsuz haberler gelmekteydi. İşte böylesine sıkıntılı bir dönemde hükümet değişikliği de yaşanmış ve Ahmet İzzet Paşa hükümeti kurulmuştu. 14 Ekim 1918'de işbaşına gelen hükümet, öncelikli olarak Almanya teslim olmadan önce İngiltere ve Fransa ile barışın sağlanması imkânlarını aradı.¹ Bu noktada taraflar arasında arabuluculuk rolünü üstlenmesi için akla gelen isimlerden biri Kutü'l-Amâre müdafii² olup yaklaşık iki buçuk yıl boyunca İstanbul'da esaret altında tutulan General Charles Townshend olacaktır. Enver Paşa, verdiği askeri namus sözüne binaen, esaret altında olmasına rağmen ve Almanların itirazına aldırmış etmeksizin Townshend'in İstanbul'da istediği yerlere gidip gelmesine ve istediği kişilerle görüşmesine müsaade etmişti. Deniz gezintisi yapmak istediğinde emrine bir kotra dahi tahsis edilmişti.³ Esasında Talat Paşa Hükümeti döneminde de General Townshend'in arabulucu olarak İngilizlere gönderilmesi düşünülmüştü.⁴ Bu bilgiyi 3 Ekim 1918'de Mısırlı İzzet Paşadan öğrenen Townshend fırsatı kaçırmayarak İzzet Paşa Hükümetinin kurulduğu günün ertesinde, 15 Ekim 1918'de Hükümette Bahriye Nazırı olarak görev alan Rauf Bey'e (Orbay) bir mektup göndererek, Osmanlı Devleti'nin barışa taraftar olması durumunda iki tarafın menfaatlerini gözetecek bir barışın yapılması için İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında yardıma hazır olduğunu ifade etti.⁵

Rauf Bey, Townshend ile bizzat temas etmeyi uygun görmeyerek onu Sadrazam'a yönlendirdi. Ahmet İzzet Paşa, mektubu aldıktan sonra Rauf Bey'in görüşünü de alarak 17 Ekim'de Townshend ile bir araya geldi.⁶ Ahmet İzzet Paşa, Türklerin onurunu zedelemeyecek bir anlaşma yapılabilmesi

1 Osman Akandere, "Mondros Görüşmelerinde Bir Arabulucu: İngiliz Generali Townshend'in Mondros Görüşmeleri Öncesi Üstlendiği Arabuluculuk Rolü", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 40 (2020 Bahar), s. 11.

2 Townshend komutasındaki İngiliz birlikleri, Kutü'l-Amâre'de aylarca kuşatma altında tutulduktan sonra Halil Paşa kuvvetlerine teslim olmak zorunda kalmıştı. Townshend ile 5'i general olmak üzere 500 zabıt ve 13.000 asker teslim alınmıştı. Bk. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), DH. KMS, 38/18-2; *Arşiv Belgelerine Göre Kutü'l-Amâre Zaferi*, haz. Resul Köse vd., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2016, s. 131.

3 Rauf Orbay, *Cehennem Değirmi Siyasi Hatıralarım 2*, Emre Yayınevi, İstanbul 1993, s. 59.

4 Tarık Saygı, *İngiliz Generali Townshend ve Türkler*, Parola Yayınevi, İstanbul 2016, s. 189-190.

5 Rauf Orbay, *Cehennem Değirmi*, s. 58.

6 Age., s. 60.

konusunda Townshend'a arabuluculuk yapıp yapamayacağını sordu. Townshend ise Osmanlı'ya yardıma hazır olduğunu ve kaybedilecek zamanın kalmadığını söyledi. Townshend'a göre Suriye ve Irak'ta Osmanlı idaresi altında bir özerk idarenin olması ve Boğazların açılması İngiltere için yeterli olacaktı.⁷ Townshend, ziyaretin ardından kendisiyle görüşen üst düzey bir memura: "... artık işler iyi gidiyor. Ümit ederim ki yakında Paris'te (...) Londra'da görüşürüz" demişti.⁸ Bu arada Hükûmet toplantısında Hahambaşı Nahum Efendi'nin de barış için Köstence üzerinden Paris'e, oradan da Amerika'ya gönderilmesine karar verildi.⁹

Townshend arabuluculuk için Midilli'ye gitmek üzere 18 Ekim 1918'de İstanbul'dan ayrıldı. 20 Ekim günü Midilli'de bir İngiliz torpidosundan Londra'ya çektiği telgrafla Osmanlı Devleti'nin barış yapmayı ve İngiltere'nin himayesini istediğini bildirdi. Bunun üzerine İngiliz Hükûmeti Townshend'a Mondros'ta beklemesi talimatını verdi ve İngiltere'nin Akdeniz Filo Komutanı Amiral Calthorpe'ü barış görüşmeleri için görevlendirdi.¹⁰ Böylelikle Townshend'ın arabuluculuk görevi başarıya ulaştı.

Ateşkes görüşmelerinde Townshend'ın bulunması uygun görülmedi. Ancak kendisi, "görüşmeler kilitlendiğinde yardım ederim düşüncesiyle" konferans süresince gemide bekledi.¹¹ Müzakere günlerinde Townshend, bazı konuları görüşmek üzere mihmandarı Tefik Bey ile Mondros'tan saatte 32 mil hızla giden bir İngiliz torpidosuyla Londra'ya gitti. Ailesiyle bile görüşmeye vakit bulamadan doğrudan Hariciye Nezaretine giderek 11 saat kadar süren görüşmenin ardından aynı vasıta ve süratle Mondros'a geri döndü.¹²

Bu çalışmada Mondros Ateşkes Antlaşması'nda Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında arabuluculuk yapan General Townshend'ın Millî Mücadele Dönemi'nde Türk-İngiliz ilişkilerinde devam ettirmeye çalıştığı arabuluculuk faaliyetleri ele alınmıştır. Konunun bazı yönlerine daha önceki çalışmalarda kısmen değinilse de¹³ farklı arşivlerin ve yeni belgelerin kullanımı ya da konuyu farklı cephelerden ele alma ihtiyacı, konunun tekrar ele alınmasını sağlamıştır.

1. Mondros Ateşkes Antlaşması Sonrasında General Townshend'ın Türk-İngiliz İlişkilerinde Arabuluculuk Faaliyetleri

General Townshend, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasının ardından 31 Ekim akşamı Mondros limanından ayrılarak 9 Kasım 1918'de, İngiltere'deki Victoria İstasyonu'na ulaştı. Akraba ve dostları kendisi için büyük bir karşılama töreni yaparken, beklediğinin aksine,

7 Osman Akandere, *Mondros Görüşmelerinde Bir Arabulucu*, s. 14.

8 *Zaman*, 25 Teşrin-i evvel 1918.

9 Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni*, s. 61.

10 Osman Akandere, *Mondros Görüşmelerinde Bir Arabulucu*, s. 17-18.

11 Charles V. F. Townshend, *Mezopotamya Seferim Kurna, Kütülamare ve Selmanıpâk Muharebeleri*, 2. Bs, çev. Gürol Koca, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s. 645.

12 *Zaman*, 12 Kasım 1918.

13 Osman Akandere - Cemal Güven, "İngiliz Generali Townshend'ın Anadolu Seyahati ve Mustafa Kemal Paşa İle Konya'da Yaptığı Görüşme", *SÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Ata Dergisi*, S IX, (2002), ss. 1-38; Tarık Saygı, *İngiliz Generali Townshend*.

İngiliz Hükûmeti tarafından resmî bir karşılama yapılmadı. Bununla birlikte Townshend, askeri hizmetleri için herhangi bir takdir de görmedi. Hayal kırıklığına uğrayan Townshend kendisine Rusya, Almanya ya da mümkünse Türkiye’de bir görev verilmesini istedi. Ancak askeri makamlar tarafından Townshend’a uygun bir görevin olmadığı söylendi. General, üç aylık bir çaba sonrasında İngiltere Savaş Bakanı Winston Churchill’den atama için yardım isteyebildi. Fakat ondan da beklediği sonucu alamadı. Üstelik aylığı yarı yarıya indirildi.¹⁴ Tüm bu yaşadıklarına daha fazla dayanamayan Townshend, 7 Ocak 1920 tarihinde istifa ile askerlik mesleğinden ayrıldı. Daha sonra 1920 yılının Kasım ayında Wrekin bölgesinde yapılan ara seçimde bağımsız milletvekili seçildi.¹⁵

General Townshend, İngiltere’ye döndükten sonra Türkiye ile ilgilenmekten vazgeçmemiştir. Askerlik kariyerindeki üzücü olayları yaşamadan evvel İngiltere’ye varır varmaz 15 Kasım 1918 tarihinde Hindistan Dışişleri Bakanı Montagu’ya Türklerle bir araya gelinecek olan konferansta dikkat edilmesi gereken hususlara dair gayri resmi bir muhtıra gönderdi. Townshend, bu konferansta Osmanlı’nın durumu değerlendirilirken “saygın Türklerin büyük bir kısmının savaş boyunca İngiltere’nin yanında yer aldığı unutulmamalı” diyerek, İttihat ve Terakki Cemiyetinin yanlışlarından dolayı halkın cezalandırılmamasını istedi.¹⁶

Townshend’in vekil olmasına kadar geçen süre zarfında Türkiye’de çok önemli gelişmeler yaşandı. Millî Mücadele, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde örgütlendi ve 23 Nisan 1920’de Ankara’da Büyük Millet Meclisi’nin açılışını gerçekleştirdi. Bu arada İstanbul Hükûmeti 10 Ağustos 1920’de İtilaf Devletleri ile Sevr Antlaşması’nı imzalamak zorunda kaldı.

Townshend, milletvekili seçildikten sonra Türkiye taraftarı tutumunu devam ettirdi. Mecliste birçok kez Türkler ve İngilizler arasında barış ilişkilerinin kurulması düşüncesini dile getirdi. 1920 yılı Aralık ayında Avam Kamarasında, Sevr Antlaşması ve İngiltere’nin Yakın Doğu siyaseti tartışıldı. Tartışmalar 23 Aralık tarihli Times gazetesine yansınca Osmanlı Devleti’nin Paris’teki temsilcisi Nabi Bey, konu hakkında Hariciye Nezaretini bilgilendirdi. Buna göre Townshend Meclisteki konuşmasında Sevr Antlaşması’nın değiştirilmesi meselesinin dikkate alınmasını Avam Kamarasından rica etmişti. Bununla birlikte, Türkiye’de uzun bir süre kalan birisi olduğunu vurgulayarak, Mustafa Kemal Paşa ile anlaşma yapılması ve bu işte Fransa ile hareket edilmesi gerektiği fikrini ileri sürdü. Ancak aynı oturumda söz alan Başbakan Lloyd George, Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’nun beşte dördüne hâkim olsa da İstanbul’da meşru bir Hükûmet dururken onunla görüşmenin doğru olmayacağını ve yine Sevr’in değiştirilmesi, İzmir’in Yunanlardan alınıp Türklerle verilmesi gibi konularda pek aceleci davranılmaması gerektiğini beyan ederek Yunan yanlısı ve Türk karşıtı bir tablo çizdi.¹⁷

İngiliz Hükûmeti Türklerle karşı takip ettiği politikayı değiştirmede için Townshend görüşlerini basınla da paylaşarak Hükûmet üzerinde adeta kamuoyu baskısı oluşturmaya çalıştı. Bu

14 Tarık Saygı, *İngiliz Generali Townshend*, s. 212-215, 220-221.

15 *Age.*, s. 212-215, 220-221.

16 Charles V. F. Townshend, *Mezopotamya Seferim*, s. 645.

17 BOA, HR. SYS, 2666/3-24-25.

bağlamda Pall Mall gazetesinde 29 Temmuz 1921'de General Townshend'in mektubu yayınlandı. Mektupta Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesi gerektiği, Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'de Yunan askeri bulundurulmasını kabul etmeyeceği, İngilizlerin Yunan taraftarı siyasetinin ve İstanbul'un işgalinin bir hata olduğu ifade ediliyordu. Ayrıca bu işgal, Müslüman devletleri İngilizler aleyhine çevirmişti. Townshend'a göre Türkiye ile barış temin edildiği takdirde Irak, İran ve Afganistan'da barış, Hindistan'da ise sükûnet sağlanacaktı.¹⁸

Townshend, 11 Şubat 1922'de bağımsız vekil sıfatını sonlandırarak Muhafazakâr Parti'ye katıldı.¹⁹ Townshend'in parti mensubu olarak da Türkiye yanlısı faaliyetleri Ankara'daki Hükûmet tarafından yakından takip edilmekteydi. Bu bağlamda 14 Şubat 1922 tarihli yabancı basından derlenen haberlerden biri de Townshend ile ilgiliydi. Townshend, İngiltere'de Meclisin açılışı öncesinde yaptığı konuşmada İngiliz Hükûmetinin Yakın Doğu'da takip ettiği politikalara değinmişti. Times gazetesinde yer alan bu konuşmada Townshend, Türkiye ile barış anlaşması imzalanmadıkça umumî ve daimi bir barışın mümkün olmadığını belirtmekteydi. Ayrıca Yunanistan'a Anadolu ile Doğu Trakya'yı tahliye etmesi emredilmeliydi. Yakın Doğu'da barış temin edilirse Irak'ta çok fazla sayıda asker bulundurmaya gerek kalmayacaktı. Diğer taraftan Doğu meselesi halledilmedikçe Mısır meselesi de katî surette halledilemezdi. Bu sebeple bir an evvel yapılması gereken iş, Türkiye ile barış anlaşması imzalamaktı.²⁰

Sakarya Muharebesi'nden sonra İngilizler ve müttefikleri Türklerin askeri faaliyetlerini durdurmak maksadıyla 21 Mart 1922'de bir araya gelip acele olarak aldıkları kararları 22 Mart'ta Türk ve Yunan tarafına bildirerek mütareke teklifinde bulundular. Esasında bu teklif Yunan ordusuna zaman kazandırma isteğinden başka bir amaç taşımamaktaydı. Bu sebeple Yunan tarafı teklifi hemen kabul etti. Paris'te toplanan İtilaf devletleri Dışişleri Bakanları, 26 Mart'ta Türklerin cevabını beklemeden ikinci bir nota gönderdi. Notada üç hafta içinde bir konferansın toplanması teklif ediliyor ve barış esasları sunuluyordu. Fakat sunulan esaslar Sevr'den çok da farklı değildi. Bu sebeple Türk tarafı İzmir'de bir konferansın toplanmasını teklif etti. Ancak bu teklif karşılık bulmadı.²¹

Townshend'in Türkler hakkındaki olumlu görüşleri ve İngiliz Hükûmetinin Türklerle yönelik uyguladığı politikaların yanlış olduğu düşüncesi Avam Kamarasında 1922 yılının Mayıs ayına doğru daha çok taraftar bulmaya başladı. 1 ve 3 Mayıs 1922 tarihli Avam Kamarasında yapılan görüşmelerde General Townshend, kendisiyle birlikte yaklaşık 100 üyenin Paris'te sunulan öneriler çerçevesinde bir çözümün sağlanamayacağını düşündüğünü söyledi. Bu nedenle Townshend, özel olarak Ankara'ya gidip Millî Mücadeleciler ile temas kurmayı ve taraflar arasında arabuluculuk yapmayı teklif etti. Fakat bu önerisi ve pasaport isteği hükûmet tarafından reddedildi. Dışişleri Bakanı Chamberlain, bu noktada gerçekleşecek bir ziyaretin Türkiye tarafından resmî bir ziyaret gibi algılanarak müzakerelere zarar verebileceğini düşünmekteydi. Yine Müttefikler ve Yunanlar tarafından da yanlış yorumlanabilirdi.²²

18 BOA, HR. SYS, 2467-52.

19 Tarık Saygı, *İngiliz Generali Townshend*, s. 226

20 Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Belge Kayıt No 541379, Ek No: 1, Ebiş No: 01003171.

21 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar IV*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1974, s. 129-131; Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev II 1920-1927*, 10. Bs, Ankara 2019, s. 865-871.

22 HA, House of Commons Sitting (Avam Kamarası Oturumu), 1 Mayıs 1922, <https://api.parliament.uk/historic->

Townshend, 30 Mayıs 1922'de Avam Kamarasında yaptığı konuşmada da Türkler ve Yunanlar arasındaki çatışmanın “derhal” durdurulmasını istedi. Çünkü savaş bir an önce durdurulmazsa Türkiye’yi Rusya’nın “kollarına atma ihtimali” vardı. Bunu kendisi yaklaşık iki yıldır birçok defa ifade etmişti. İngiliz Hükûmetinin Yakınoğ’da benimsediği politika yanlıştı. Mondros imzalandığında İngiltere için o dönem şanslı dönemdi ama artık o şans elden kayıp gitmişti. Çünkü İngilizler Avusturyalılara davranıldığı gibi Türklere de acımasız şekilde davranmıştı. İstanbul’un işgali ve Yunanlara İzmir’in işgali için müsaade edilmesi yanlıştı. Özellikle İstanbul’un işgali için Townshend, bunun çok yanlış bir hareket olacağını Dışişleri Bakanına yazdığı halde olayın gerçekleşmesinin Türk milliyetçiliğini parlattığını ve Mustafa Kemal Paşa’yı yarattığını söyleyerek Hükûmete yönelik eleştirilerde bulundu.²³

1.1. General Townshend’in Türkiye’ye Gelme İsteği

Daha önce de belirttiğimiz üzere General Townshend, 1922 yılında arabuluculuk yapmak için Türkiye’ye gelmek istemiş ancak bu istek hükûmet tarafından reddedilmişti. Bu durum Milli Mücadeleciler tarafından yakından takip edilmekteydi. Milli Mücadelecilerin İstanbul’daki temsilcisi Hamid Bey²⁴ 5 Mayıs 1922 tarihinde Ankaradaki Hariciye Vekâletine gönderdiği telgrafla, General Townshend’in Anadolu’ya gitmek için İngiliz makamlarına müracaatta bulunduğu ancak pasaport verilmediği ve verilmeyeceğinin kendisine bildirildiğinden hareketle bu konuda ne yapılması gerektiğini sordu.²⁵ Hamid Bey bu soruyu sorarken Townshend, Milli Mücadelecilerin Paris temsilcisi Ferit Bey’i (Tek) ziyaret ederek Türk ordusunda gönüllü olarak hizmet edebilme arzusunda olduğunu belirtti. Ferit Bey de kendisine Türk ordusunda yabancı bir subayın istihdamının uygun olmadığını ancak arzu edip “Ankaradaki zevat ile hususi surette görüşmeye lüzum görürse bunu Ankara’ya bildireceğini” söyledi. General bunu memnuniyetle kabul etti.²⁶

Ferit Bey 12 Mayıs 1922 tarihinde de Hariciye Vekâletine yazdığı yazıyla General Townshend’in Türkiye’de gönüllü olarak çalışmak üzere iki haftaya kadar Mersin yoluyla Ankara’ya hareket etmek arzusunda olduğunu kendilerine bildirildiğini ileterek bu hususta ne yapılması gerektiğini sordu.²⁷ Bu arada Hamid Bey de 13 Mayıs 1922 tarihinde Hariciye Vekâletine “gayet acele” notuyla, Reşid Sadi Bey’den aldığı mektupla ilgili şifreli bir telgraf gönderdi. Buna göre General’in davetine karşı henüz vekâletten bir emir alınmaması General üzerinde iyi bir etki

hansard/commons/1922/may/01, [Erişim tarihi: 30.03.2022]; HA, House of Commons Sitting, 3 Mayıs 1922, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1922/may/03> [Erişim tarihi: 30.03. 2022]; Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Milli Hareket (1918-1922)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2021, s. 360.

23 HA, House of Commons Sitting, 30 Mayıs 1922, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1922/may/30> [Erişim tarihi: 05.04.2022].

24 Bk. Fethi Tevetoğlu, “Kızılâyıcı Hâmîd Bey”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 3 (1987), s. 681-690.

25 T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 534/36983-148658-33.

26 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Devre 1, C III, İçtima Senesi III (31 Temmuz 1922), s. 641.

27 TDA, 534/36983-148658-32.

bırakmayacaktı. Zaten General'e pasaport verilmediğinden Türk tarafından gelecek bir davet, General'in Türk tarafı lehindeki hareketlerini cesaretlendirecekti. Hamid Bey, telgrafında kendisinin de böyle bir davetin lüzumundan yana görüş sahibi olduğunu bildirdi.²⁸ Hamid Bey bu görüşüne Townshend'in bir makalesinde Türkiye lehinde görüşlerine sahip olmasını da destek olarak sundu. Makalede Townshend, Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Türkler ve Yunanlar arasında devam eden harbin bir an evvel sonlandırılması, İngiliz ve Fransızların da bir an önce Türklerle barış yapması gerektiğini yazmıştı.²⁹

Hariciye Vekili 16 Mayıs tarihinde İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine yazdığı yazı ile Hamid Bey'in mütalaasına katıldığını belirterek General Townshend'in davet edilmesi fikrinden hareketle İcra Vekilleri Heyetinden bu yönde bir karar alınmasını istedi. Belgenin üzerine düşülen notta "şimdilik bir şey yazılmaması tensip edilmiştir" notu düşülerek evrakın dosyasına kaldırılması istenmişti.³⁰ Ancak sonraki günlerde olumlu yönde karar alındı. Hariciye Vekâleti 22 Mayıs tarihinde Ferit Bey'e yazdığı yazı ile görüş olarak, orduda ve idari görevde bir yabancıнын istihdamının millî prensiplere aykırı olduğu ancak Townshend'in Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa ile tanışmak ve görüşmekle alakadar olursa eğer, geçici olarak misafir edileceğinin cevap olarak bildirilmesini istedi. Bu görüş hakkında Hamid Bey'e de bilgi verildi.³¹ İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey daha sonraki günlerde Meclis'te, Townshend'in hususi olarak görüşülmek üzere misafir edileceğinin kendisine bildirildiğini söylemişti.³²

Bu arada Townshend'in Türk tarafı için Avam Kamarasında İngiliz Hariciyesinin görüşlerini öğrenmek için aracı olarak kullanıldığını da belirtmek gerekiyor. Türk Hükûmetinin Paris temsilcisi tarafından 19 Mayıs 1922 tarihinde Hariciye Vekâletine gönderilen gizli yazıda bu teşebbüs hakkında bilgiler verildi. Buna göre Paris temsilcisi bu tarihten kısa bir süre önce Paris'e gelen Townshend ile yapılan bir görüşmede Türkiye ile barışa aleyhtar olan İngiliz Hükûmetinin bu siyasetle İngiltere'ye verdiği zararlardan bahsedilmişti. Bunun üzerine General'in Avam Kamarasında Hariciye Nazırı Curzon'a buna dair bazı sorular sormasının muvafık olacağı "rica yoluyla ima edilmiş" idi. General Townshend bunun üzerine soruların mevzu ve şekillerine dair Paris temsilcisinden bir hazırlık yapmasını istedi. Avam Kamarasında Townshend tarafından sorulmak üzere Türk tarafının meselesine dair birtakım sorular hazırlandı ve bu sorulara karşı Hariciye Nezaretinin verebileceği takdir edilmiş cevaplara da ayrıca karşı cevaplar hazırlanarak General'e gönderildi. İşte bu soru ve cevaplar hakkında Türk Hariciye Nezaretine de bilgi verildi.³³

Townshend'in Türkiye'ye gelme yönündeki isteği İngiltere'de hayli sorun oldu. Hamid Bey 22 Mayıs 1922 tarihinde Ankara'daki Hariciye Vekâletine gönderdiği "gayet acele ve gizli" ibareli telgrafta Avam Kamarasında cereyan eden harareti bir tartışmada, bir hükûmet mensubunun

28 TDA, 534/36983-148658-30.

29 TDA, 534/36983-148658-29.

30 TDA, 534/36983-148658-28.

31 TDA, 534/36983-148658-32; TDA, 534/36983-148658-31.

32 TBMM Gizli Celse Zabıtları, (31 Temmuz 1922), s. 641.

33 TDA, 534/36983-148658-26.

General Townshend'in Ankara'ya gitmesiyle verdiği sözü tutmadığını söylediğini belirtmişti. Daily Express gazetesi ise buna cevap vermek istemiş ve General'in Ankara'ya ulaşip ulaşmadığını ve ulaşmış ise buna vereceği cevabı sormuştu.³⁴

Türkiye'ye gidip gitmediği Londra'da tartışılan Townshend için Paris temsilcisi Ferit Bey, Townshend'in seyahat programı ve bu seyahatteki maksadına dair bazı değerlendirmeleri hakkında 20 Haziran 1922 tarihinde Türk Hariciye Vekâletine bilgi verdi. Buna göre General, 3 Temmuz'da Marsilya'dan hareket ederek 12 Temmuz'da Beyrut'ta olacağını ve oradan ya demiryolu ya da denizden Mersin yoluyla Anadolu'ya geçeceğini Ferit Bey'e söylemişti. Ferit Bey'in bu seyahatten anladığı şey, Townshend'in Hindistan Genel Valisi olmak istemesi³⁵ ve bu maksatla gerek Ankara gerekse İslam âlemi ile dostluğu İngiliz politikasında müessir kılmaya çalışmasıydı. Ferit Bey bu değerlendirmesine rağmen istihbarat ve tahkikatın önemli olduğu o günlerde bir İngiliz generalinin Türkiye'den çekeceği telgraflardan istifade edilebileceğini yazdı.³⁶

14 Temmuz 1922 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakan Vekili Balfour'dan İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Nevile Henderson'a gönderilen telgrafta, basından öğrenildiğine göre Townshend'in Ankara'ya geldiğine dair iddialar olduğu, bu bilginin doğruluğunun araştırılıp haber verilmesi istendi. Balfour, Townshend'in en son Mayıs ayında "Türkiye için geçerli değil" pasaportu aldığını ve barış anlaşması imzalanana kadar Türkiye'ye girmek için hiçbir girişimde bulunmayacağını ve önerilen yolculuğun yalnızca Paris, Madris ve Karlsbad'a uzanacağına dair kesin bir teminat verdiğini de telgrafına ekledi.³⁷ 16 Temmuz'da Henderson, Balfour'a gönderdiği telgrafta Beyrut Başkonsolosu H. E. Satow'a, Townshend'i Hükûmete verdiği güvenceye uymaya ikna etmek için elinden gelen tüm adımları atması yönünde talimat verdiği bilgisini aktardı.³⁸ Henderson aynı tarihte Balfour'a gönderdiği bir diğer telgrafta da Townshend'in pasaportunun Türkiye için geçerli olmadığından dolayı Fransız Yüksek Komiseri'yle de görüşüğünü ve Beyrut'taki Fransız makamlarının bu konuda gerekli tedbirleri almasını istediğini de yazdı. Fransız Yüksek Komiseri bu isteği gerçekleştireceğine dair söz verdi.³⁹ 19 Temmuz'da Henderson, Balfour'a gönderdiği bir diğer telgrafta Türk çevrelerinde General Townshend'a atfedilen önemin göz önünde bulundurularak, resmî açıklamanın Reuters aracılığıyla yapılmasını ve onun sadece herhangi bir görevi olmadığını değil, aynı zamanda sık sık ifade edilen hükümet isteklerine karşı çıkarak Ankara'ya gittiğinin açıklanmasını tavsiye etti.⁴⁰

34 TDA, 534/36983-148658-20.

35 Esasında Townshend vali olmak istediği Hindistan'a yabancı değildi. Hindistan'da ilk kez 1886 yılında askeri bir vazife dolayısıyla bulunmuştu. Daha sonra 1907 yılında Hindistan'da tümgeneral ve korgenerallik rütbelerine terfi etti. I. Dünya Harbi başladığında Hindistan'da ordu yönetmekteydi. Nitekim Harp başlayınca kurulan 6. Hint Tümeni'nin komutası kendisine verildi. Bk. Tarık Saygı, *İngiliz Generali Townshend*, s. 40-41.

36 TDA, 534/36983-148658-24.

37 TNA (The National Archive), FO (Foreign Office), Henderson'dan Balfour'a 14 Temmuz 1922, 424-254, No: 36.

38 TNA, FO, Henderson'dan Balfour'a 16 Temmuz 1922, 424-254, No: 42.

39 TNA, FO, Henderson'dan Balfour'a 16 Temmuz 1922, 424-254, No: 43.

40 TNA, FO, Henderson'dan Balfour'a 19 Temmuz 1922, 424-254, No: 53.

Townshend, 12 Temmuz'da "Lotus" isimli vapurla Marsilya'dan Beyrut'a geldi. Satow, Townshend'i Beyrut'ta konakladığı otelde yolculuğa hazırlanırken buldu ve onu bu seyahatten vazgeçmeye davet etti. Ancak tahmin edileceği üzere Townshend teklifi reddetti. Ona Mustafa Kemal Paşa'yı iyi tanıdığını, kendisiyle görüşmeye çağrıldığını, en az 100 milletvekilinin planını onayladığını ve hatta Başbakan'ın bile lehinde olduğunu söyledi. Townshend'in pasaportu kendisine verildiğinde verdiği söze gelince, Türkiye'ye gitmeyeceğine dair hiçbir güvence vermediğini, sadece "şimdilik" gitmeyeceğini söylediğini ifade etti. Townshend son olarak, yaklaşık üç hafta içinde geri döneceğini söyledikten sonra Halep'e gitti.⁴¹

Townshend'in nerede olduğunun İngiliz Hükûmeti tarafından araştırıldığı o günlerde, bu seyahat 20 Temmuz'da Avam Kamarasında tartışma konusu oldu. Bu tarihte Londra'da, Townshend'in en son Beyrut'tan Ankara'ya doğru hareket ettiği bilgisi vardı.⁴² Bu arada Daily Mail gazetesinde "General Townshend Ankara'ya Niçin Gitti" başlıklı haberle sorunun cevabı verilmeye çalışılıyordu. Buna göre bu soru Londra'da malî mahfillerde ve kulüplerde hayli tartışılmaktaydı. Hariciye Nezareti Müsteşarı, Avam Kamarasında bu hususta milletvekillerini bilgilendirdi. Yine Hariciye Nezareti memurlarından birinin Daily Mail gazetesi muhabirine yaptığı açıklamaya göre Townshend, konuşulduğu gibi Ankara'ya İngiltere Hükûmeti namına gitmemişti. Hatta Hükûmet buna karşı olup tahkikat icra etmekteydi. Bunun sebebi şu şekilde açıklanmıştı: "Biz henüz Türkiye ile harp halindeyiz. I. Dünya Harbi esnasında bir İngiliz'e Almanya için pasaport vermemekte ne kadar haklı isek bugün bir İngiliz'in Türkiye'ye seyahatini menetmek yine hakkımızdır."⁴³

Hariciye Nezareti Müsteşarı Avam Kamarasında Townshend'in durumu ile ilgili şu açıklamayı yaptı:

En son istihbaratımıza göre Townshend ayın on ikisinde Beyrut'a ulaşmış, on yedisinde Ankara'ya gitmek niyetinde olduğunu beyan ile Halep ve İskenderun'a gitmiştir. Bu seyahatin İngiltere Hükûmeti namına veya hükûmetinin talebiyle vukuu bahsine gelince; seyahat İngiltere Hükûmetinin arzusu hilafına olduktan başka kendisinin pasaport almasından evvel vaki olan taahhüdüne dahi muhaliftir. Bu bapta kendisinin yazılı beyanı şöyledir: Türkiye için talep ettiğim pasaport daha müsait bir zamana ertelenerek reddedildiğinden barış müzakereleri devam ettikçe şimdilik Türkiye'ye gitme niyetinde değilim. Ancak barışın imzasını müteakip tur için pasaport talep etmek niyetindeyim.⁴⁴

Townshend seyahatinden maksadın Paris'te eşi ve Madrid'de bazı akrabalarını ziyaret ettikten sonra Karlsbad'da tedavi için on gün kalmaktan ibaret olduğunu sözlü olarak ilave etmişti. Bu

41 TNA, FO, Satow'dan Balfour'a 18 Temmuz 1922, 425-254, No: 103.

42 *Vakit*, 24 Temmuz 1922; *İkdam*, 24 Temmuz 1922.

43 *İkdam*, 28 Temmuz 1922.

44 *İkdam*, 27 Temmuz 1922; *Akşam*, 24 Temmuz 1922.

beyanat ve teminat üzerine kendisine pasaport verilmiş ve Türkiye'ye seyahat için geçerli değildir ibaresi şerh düşülmüştü.⁴⁵

1.2. General Townshend'in Türkiye Seyahati

General Townshend Adana üzerinden Türkiye'ye giriş yaptı ve burada törenle karşılandı.⁴⁶ General'e Türk basını ziyaretin ilk gününden itibaren çok geniş yer verdi. Onun askeri kişiliği ve Türk dostu olma yönü özellikle vurgulanan hususlardı. 23 Temmuz 1922 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde, General'in 22 Temmuz akşamı Adana'dan Konya'ya hareket ettiği bilgisiyle birlikte ziyaret hakkında bilgiler de verildi. Habere göre General Kütülamare'de "hakikaten kahramâne bir surette müdafaa"da bulunduktan sonra esaret yıllarında "hakiki Türkü anladığı için" esaretten sonra da Türk halkına karşı gösterilen "kindar taassuba karşı mücadele etmiş" ve Türkiye davasını çok defa İngiliz gazetelerinde müdafaa etmişti. Townshend, ilk teşebbüsünde İngilizlerin pasaport vermemesinden dolayı Türkiye'ye gelememişti.⁴⁷ Ancak buna rağmen General Türkiye'ye gelmişti.⁴⁸

General, Adana'da Yeni Adana gazetesine beyanatta bulundu. Türklerin savunucusu olduğunu ve bunu her ortamda özellikle Avam Kamarasında yaptığını söyleyen Townshend'a göre İngiltere'de iki kesim vardı. Biri Türk, diğeri ise Yunan taraftarlığı idi. Ancak son günlerde Türkleri haklı bulan taraftarlıkta bir artış kaydedilmişti. Townshend gazete muhabirinin seyahat maksadına dair sorduğu soruya bu hususta bir şey söylemeyeceğini ancak seyahatin on dört gün süreceğini söyledi.⁴⁹ Townshend ayrıca Türkler aleyhindeki şayialara, mezalim iddialarına ehemmiyet vermediğini söyledi. Vakit gazetesi ise 27 Temmuz 1922 tarihli sayısında: Townshend'in "Türklerin en büyük savunucusu olmakla iftihar ederim" cümlesini başlığa çıkardı.⁵⁰

Townshend, Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa ile Konya'da görüşti. Gazi ile Townshend arasında iki görüşme gerçekleşti. İlk görüşmenin ardından Gazi, görüşme ile ilgili olarak İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey'i telgrafla bilgilendirdi. Buna göre Townshend, Parlamentoda mensup olduğu parti üyelerini ikna ederek barış hakkında zorluk çıkarmayıp makul sınırlar içerisinde anlaşılabilirliğini söylemek üzere gelmişti. Gazi'nin barış hakkındaki fikirlerine yönelik sorusuna yanıt olarak General'e göre Yunanların Anadolu'yu tahliye etmeleri muhakkaktı. Ancak Trakya hakkında şimdilik fazla talepte bulunmayıp Edirne mevzubahis dışı tutulmalıydı. Çanakkale için ise bir Türk, İngiliz, Fransız ve İtalyan garnizonu tesisi ile bunların başında da Danimarka, Felemenk gibi başka bir devlet memuru bulundurarak sağlam teminat talep edilmeliydi. Gazi ise bunların teferruat olduğunu, barışın kararlaştırılması meselesinin dikkate alınması gerektiğini söyledi. General, görüşmenin devamında İzmir'in boşaltılmasının Paris'te

45 Age.

46 Vakit, 27 Temmuz 1922.

47 Hâkimiyet-i Milliye, 23 Temmuz 1922.

48 Hâkimiyet-i Milliye, 25 Temmuz 1922.

49 Hâkimiyet-i Milliye, 25 Temmuz 1922.

50 Vakit, 27 Temmuz 1922.

kararlaştırıldığını, Fransa ve İngiltere'nin barış istediğini söyledi. Ona göre Türkiye ile barış yapılması İngiltere'nin menfaatineydi. Çünkü aksi takdirde Hindistan, Mısır, Elcezire'de mücadele devam edecekti. Gazi, General'e İngiltere, Fransa ve İtalya'nın adli, malî, iktisadî ve askeri kapitülasyonlarda fazla bir talepte bulunup bulunmayacaklarını sormuş, General ise bu soruya "hayır hayır bulunmayacaklardır" cevabını vermişti. General buna gerekçe olarak da Fransa Başbakanı (Raymond) Poincaré ve Fransız General Gouraud ile görüştüğünü her ikisinin de bu işin halli yönünde istekli olduğunu söyledi. Gazi ise Türk tarafının da barış istediğini, barış için zorluk çıkarmayacağını, zorluk çıkarmanın Lloyd George, Curzon ve İngiliz Hükûmeti olduğunu söyledi. General bu sözler karşısında "pek doğru söylüyorsunuz. (...) Londra'ya dönüp barışın hızlandırılmasına çalışmalıyım" dedi. General yine İskenderun'a döner dönmez hemen Londradaki partisine bir telgraf çekerek barışın kolay olduğunu bildireceğini ve bu vesile ile Lloyd George'un konumunun zora gireceğini söyledi.

Gazi, Konya'daki görüşme sırasında General'in Ankara'ya gitme hususundaki arzusunu anlayınca Ankara'dakilerle görüşmesinin kendisi ile yaptığı görüşme neticesinde elde ettiği kanaati takviye edeceğini düşünerek Ankara'ya gitmesini münasip gördü.

Townshend'in Konya'daki görüşme sırasında tek gündem maddesi taraflar arasında uzlaşma sağlamak değildi. Bu isteğin yanı sıra Türk devletine borç temin etme ve devletin büyük yatırımlar için vereceği ihalelerden pay kapmanın da hesabı içindeydi. Bu bağlamda General'in, Konya'da Gazi'ye özel olarak iletmiş notlara göre kayınpederi barıştan sonra mali ve iktisadi yardımlar konusunda Türkiye'ye yardımda bulunabilecekti. Kayınpederi, "Kont Kahen Rotcheild ve Morgen Harches gibi çok zengin bir banker olup Fransız ve İngiliz maliyecilerin" neredeyse yarısı iş yapmak için işarete bakıyordu. Bu ve buna bağlı gruplar Anadolu'da demiryolu yapmak, madenler işletmek için çok istekliydi. Bunların hepsine tesir edecekti. Yine General, bu işler için Rauf Bey'le açıkça görüşebileceğini, yeğeni Kont Rostfield'de pasaport verilip müsaade edilirse bir iki ay içinde işlere başlanabileceğini, Paris'te Ferit Bey ile bir istikraz meselesine dair yeğeni ile müzakere yapıldığını söyledi.⁵¹

Townshend, Konya'da Gazi ile görüşmesinin ardından otomobil ile Ankara'ya geldi ve sabık Dâhiliye Vekili Refet Paşa ve diğer birçok zevat tarafından şehir dışında parlak bir surette karşılandı. Ardından Refet Paşa'nın Keçiören'deki sayfiyesine misafir oldu.⁵² Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde General'in İngiltere'de Türkiye ve Türklük lehindeki mücadelesinden dolayı minnettarlık hissi açıkça belirtildi.⁵³ Townshend Ankara'da ziyaretleri kapsamında ilk olarak Meclise gelerek Başkanlık odasında İkinci Başkan Adnan Bey (Adıvar) tarafından kabul edildi. Daha sonra Hükûmet Reisi Rauf Bey'i ziyaret ederek yarım saat kadar görüştü. Ardından Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'i (Tengirşenk) ziyarete gitmişse de Vekil'in rahatsızlığı sebebiyle

51 *Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923*, C 1, Belge No: 79, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 438-443; Osman Akandere – Cemal Güven, *İngiliz Generali*, s. 22-24.

52 *Vakit*, 28 Temmuz 1922.

53 *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Temmuz 1922.

görüşemedi. General daha sonra Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa (Özalp) ve Fransız Miralayı Moujen'i ziyaret etti.⁵⁴

Townshend'in seyahat maksadı gazetelere kendisi tarafından 28 Temmuz'da açıklandı. Buna göre Townshend, Avam Kamarasından birçok azanın ısrarı üzerine Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeye gelmiş ve barışı temine çalışacaktı. Bu arada Townshend'a 26 Temmuz'da Evening News gazetesi müdüründen bir telgraf geldi. Telgrafta İngiliz Hükûmetinin, Türkiye'ye gitmekle verdiği yazılı taahhüdü ihlal ettiği yönünde bir tebliğ yaptığı belirtilerek General'in bu konu hakkındaki cevabı istenmekteydi. Aynı gün verilen cevapta, Yüzbaşı Geey'in meseleden haberdar olduğu, 8 Mayıs'ta Parlamente'ye Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek istediğini yazılı, 30 Mayıs'ta da sözlü olarak belirttiğinden dolayı bu isteğin yeni olmadığı yazıldı. Telgrafın devamında ise şu cümleler yazılmıştı:

Kemal Paşa'yı görme isteğim Avam Kamarasından birçok azanın ısrarı ile oldu ki müteveffa Mareşal Wilson da bu meyandadır. Dışişleri Bakanının bütün muhalefetine rağmen Türkler üzerinde bütün nüfuzumu kullanarak İngiltere Hükûmetinin menfaatlerini ve insaniyet namına bu muharebeye bir nihayet vermeyi kendime bir vazife addederim. Türklerle 1918 senesinde olduğu gibi sulhu temin edeceğime ve bu hususta yardım edeceğime eminim ve muvaffak olursam affolunacağımdan ümitvârım. Lütfen bunun bir suretini madam Townshend'a ve Fırkama veriniz.⁵⁵

Townshend'in Türkiye'deki faaliyetleri başka devletler tarafından da yakından takip edilmekteydi. Ziyaret, Fransızların dikkatini çekmiş ve 28 Temmuz tarihli İstanbul'dan alınan istihbarî bilgiye göre Anadolu'ya yapılan bu seyahatin mahiyeti hakkında bilgi elde etmek istemişlerdi.⁵⁶ Ruslar da bu ziyarete kayıtsız kalmamışlardı. Bu ziyaretin maksadı Sovyet Rusya'nın Ankara elçisi tarafından öğrenilmek istendi. Gazi Mustafa Kemal Paşa, Sovyet Elçisi Aralov'a, İngiltere'nin Türk tarafı ile uzlaşmak ve barışmak için atılmış hiçbir ciddi adım atmadığını söylemiş ve "General Townshend'in gelişinin politik bir önemi yoktur" değerlendirmesinde bulunmuştu.⁵⁷

26 Temmuz 1922 tarihinde Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e "zata mahsus" notuyla Konak'tan gönderilen telgrafta Başkomutan, Townshend'in Evening News Gazetesi yazarına cevaben yazdığı telgrafın 25 Temmuz'da Ankara telgrafhanesi vasıtasıyla gönderildiğini ve bu telgrafın zikredilen telgrafhaneden alınarak değerlendirmesini ve uygun görülecek kısımların ajansla yayınlanmasını istedi.⁵⁸

Hariciye Vekili o günlerde hasta olduğu için Mustafa Kemal Paşa'ya ancak 27 Temmuz'da cevap verebildi. Buna göre Yusuf Kemal Bey, hastalığı sebebiyle Townshend ile görüşememişti. Zikredilen telgraf ise henüz gönderilmemişti. Esasında Rauf Bey gönderilmek istenen bu telgrafi

54 *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Temmuz 1922.

55 *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Temmuz 1922.

56 TDA, 53/36983-148658-18.

57 S. İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları 2*, çev. Hasan Ali Ediz, Yenigün Yayınevi, 1997, s. 169.

58 TDA, 534/36983-148658-2.

Yusuf Kemal Bey'e gönderdi. Telgrafın içeriği hakkında Yusuf Kemal Bey'in değerlendirmesine gelince; Townshend telgrafın başında barışın esasının tahliye olduğunu belirtti. Ancak Türk tarafı bu tarihe kadar barışın esasının tahliye değil ilk şartının tahliye olduğunu belirtmişti. Bu, dikkat çeken bir taraftı. Diğer yandan Yusuf Kemal Bey, malî kapitülasyonlar gibi başka meselelerin de Türk tarafı açısından esas mesele olduğunu ancak Townshend'in Konya'da Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğünden sonra Ankara telgrafhanesinden telgrafi çekmesi, barışın esasının sadece tahliyeye dayanacağı şeklinde anlaşılacağından bu fikirlerin Türk tarafınca kabul edildiği anlamına geldiği değerlendirilmesini yapmıştı. Yusuf Kemal Bey, gerekirse Townshend ile görüşüp ondan sonra telgrafının gönderilmesine müsaade edileceğini telgrafına ekledi.⁵⁹ Sonraki birkaç gün içinde Yusuf Kemal Bey, General ile görüştü mü bilinmez ama Townshend, İngiltere Avam Kamarası üyelerinden Yüzbaşı Gee'ye 27 Temmuz tarihli bir telgraf gönderdi. Telgrafta Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı konuşmalardan sonra barışın hemen mümkün olduğuna tamamen kâni olduğunu belirttikten sonra bu barışın esasının İzmir'in Yunan askerleri tarafından tahliyesi ve Anadolu'daki Yunan işgali altında bulunan diğer yerlerin de Türklere iadesine bağlı olduğunu belirtti. Diğer tüm konular kolaylıkla halledilebilirdi. Townshend'a göre Türklere barışın yapılması konusunda Fransa'nın Ankara'daki irtibat subayı da aynı düşüncededeydi. Barış için olan gayret yine sonuçsuz kalırsa bundan vahim bir vaziyet doğardı. Townshend bu telgrafında Türkiye'ye geliş hikâyesine de değinmişti. O'na göre kendisinin Türkiye'ye gitmek için verdiği söz şarta tabi idi. Mayıs ayı başında Türkiye için pasaport verilmemekle "hakarete" uğramıştı. Townshend başlangıçta Türkiye'ye gitmek niyetinde değildi. Ancak Mayıs ayında İngiliz Hükûmeti Mustafa Kemal Paşa ile İzmir'te görüşmeyi reddedince 30 Mayıs'ta Mecliste yaptığı konuşmada İngiliz Hükûmetinin siyasetine "hücum" ile Mustafa Kemal Paşa'yla görüşme arzusunu açığa çıkarmış ve ilan etmişti. Townshend bu ziyaretiyle barış, insaniyet ve İngiliz İmparatorluğunun pek önemli olan hayati menfaatleri için Türklere üzerindeki nüfuzunu kullanmayı vazife addetmişti. Townshend gönderdiği telgrafın Başbakan ile üst düzey hükûmet yetkililerine okutturulmasını ve gazetelere de gönderilmesini istedi.⁶⁰

Townshend'in çektiği telgraf Türk tarafında şaşkınlık ve rahatsızlık yarattı. Hamid Bey, İstanbul'dan 30 Temmuz 1922'de Hariciye Vekâletine "gayet acele ve geciktirilmesi uygun değil ve gizlidir" notuyla gönderdiği telgrafta bu rahatsızlığa karşı takınılacak tavrı sordu. Ona göre Townshend tarafından Londra'ya çekilen telgrafta Anadolu'nun tahliye ve Türk tarafına teslim edilmesinin hemen barışı doğuracağı yönündeki iddia, Trakya hakkında telaşa sebebiyet vermişti. İşte bu sebeple gerek bu durumun aslını öğrenmek isteyenlere karşı gerekse ajanslar vasıtasıyla Avrupa gazetelerine ne yolda cevap verileceği Vekâlete soruldu.⁶¹ Hariciye Vekâleti 2 Ağustos 1922 tarihinde Hamid Bey'le beraber Paris, Roma, Tiflis, Bakü temsilcilikleriyle Moskova Sefareti ve Şark Cephesi Kumandanlığına gönderdiği telgrafta özetle, Townshend'in resmi bir sıfata haiz olmadığı gibi İngiltere Hükûmeti tarafından da bir vazife ile vazifelendirilmediği, kendi ve fırkası

59 TDA, 534/36983-148658-9.

60 TDA, 534/36983-148658-11.

61 TDA, 534/36983-148658-13.

namına geldiği belirtildi. Yine zaten İngiltere Hükûmeti Anadolu'ya gelmek üzere kendisine pasaport vermekten çekinmişti. Townshend'in talep ve ifadelerinin özetine gelince; Parlamentoda mensup bulunduğu fırka azalarını ikna ederek görüşmek üzere gelmişti. Barış hakkında zorluk çıkarılmamasını tavsiye ederek Anadolu'nun muhakkak surette tahliye edileceğini ancak Trakya hakkında şimdilik fazla taleplerde bulunmayıp Müslümanların hukuklarının muhafaza edilmesi kaydıyla Edirne'nin bahsedilen meseleler haricinde bırakılması icap edeceği kanaatinde olduğunu söylemişti. Çanakkale'ye gelince bir Türk, İngiliz, Fransız ve İtalyan garnizonu tesisleriyle bunların başında Danimarka ve Felemenk gibi bir devletin memurunu buldurmak suretiyle Çanakkale hakkında sağlam teminat talep edileceğini söylemişti. Fransa ve İngiltere barışa muhtaçtı. Türk-Yunan Harbi devam ettikçe dünyada barış olmayacaktı. İngiltere Türk barışı ile fazlasıyla alakadardı. Barış olmadığı takdirde Hindistan, Mısır, Elcezire'de mücadeleler devam edecekti. Townshend son olarak adli, malî, iktisadî ve askerî kapitülasyonlarla İtilaf devletlerinin fazla taleplerde bulunmayacaklarını söylemiş, asıl zorluğu, Lloyd George, Curzon ve İngiltere Hükûmetinin yaptığını tasdik ettiğini ilave etmişti. Temsilciliklere bu bilgilendirme yapıldıktan sonra bilinen esaslar dairesinde Townshend'a cevap verildiği yazıldı.⁶²

Townshend Türkiye'den ayrılmadan önce Ankara'da gazetecilere beyanatta bulundu. Buna göre eskiden beri çok iyi tanıdığı Türklerden övgüyle bahsettikten sonra mensubu olduğu Fırkanın Türkleri kuvvetli bir millet olarak gördüğünü, bununla birlikte Türkiye'nin İngiltere'ye dostluk ilişkileri bağlamında açık olması gerektiğini söyledi.⁶³ Yine General açıklamalarını şu şekilde sürdürdü: "Ankara'da mazhar olduğum hüsnü kabulden memnunum. Türkleri dinç ve kuvvetli buldum. Seyahatimin maksadı ve gayesi, hususi bir surette barışı temine çalışmak idi. Buradan memnun olarak ayrılışım da seyahatimin nedenlerinin karşılık bulduğuna delalet eder."⁶⁴ General, 30 Temmuz'da Türkiye'den ayrılırken yine geldiği yolu kullandı. Adana'da Yeni Adana gazetesine verdiği beyanatta ise şunları söyledi: "Yunanlar mutlak surette Anadolu'yu tahliye etmek mecburiyetindedirler. Gördüğüm şeylere nazaran bu işin içinden başka suretle çıkmalarına ihtimal veremem. (...) Anadolu hiç müteessir değil, silah çok, mühimmat çok, her şey çok."⁶⁵

Townshend'in Ankara'dan ayrılışının ertesi günü, 31 Temmuz 1922 tarihinde Mecliste Townshend'in Türkiye'ye geliş maksadı Meclisin gizli oturumunda tartışma konusu oldu. Cebelibereket Mebusu Rasim Beyle Karahisarışarki Mebusu Mustafa Beylerin verdiği soru önergesine İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey cevap verdi. Rauf Bey, konuşmasının başında, Townshend'in Türkiye ziyaretinin resmî bir mahiyeti olmadığını söyleyerek I. Dünya Harbî'nin son günlerinden itibaren Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından bu tarihe kadar Türklerle olan dostça ilişkilerinden bahsederek şu şekilde bir hak teslimi yaptı:

62 TDA, 534/36983-148658-14.

63 *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Temmuz 1922.

64 *Peyâm-ı Sabah*, 31 Temmuz 1922; *Akşam*, 30 Temmuz 1922.

65 *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Ağustos 1922.

Her tarafta vaki olan müracaatlar olumsuz ve hatta ret cevaplarla karşılık görürken, bu adam İngiltere Hükûmetine müracaat etti ve muhabere kapısı açtı. O zaman böyle bir hizmette bulunmuştu. Daha sonra memleketine döndüğünde bir kitap neşretti ve İngiltere ile Türkiye arasındaki muharebede kendisinin bu suretle bir hizmeti olduğunu ilân etti. Haklı haksız İngiltere efkârı umumiyesi üzerinde bir mevki sahibi oldu. Daha sonra milletvekili seçildi.

Rauf Bey, Townshend'in o günlerde 60'a yakın milletvekili olan müstakil muhafazakârlar namı altında bir fırkanın mensubu olarak İngiliz basını ve Parlamentosunda İngiliz Hükûmetinin Türkiye ile makul bir barış antlaşması imzalamasının elzem olduğunu söylediğini ifade etmişti. Yine Townshend Lloyd George'un düşmanı görünmekteydi. Rauf Bey, Townshend'in geliş sebebi ile ilgili olarak da Avrupa'nın barışa pek istekli olduğunu ve Türkiye'nin de barış taraftarı olup olmadığını anlamak arzusuyla geldiğini söylemişti. Townshend ayrıca İngiltere'nin menfaatlerini, İslam âleminin hayatı mesabesinde olan hilafet ve saltanat makamına sahip olan Türkiye ile bir an evvel barış antlaşması imzalamasında gördüğünü ifade ederek Türkiye'nin de ne düşüncede olduğunu anlamak istemişti. Türk tarafı ise malum olan esaslar dairesinde barışa hazır olduğunu anlatmıştı. Erzurum Milletvekili Necip Bey, Townshend'in ziyaretine İngiliz Hükûmetinin karşı çıkışının ciddi olup olmadığını öğrenmek istedi. Rauf Bey, bu soruya şu şekilde cevap vererek kendi kanaatini açıkladı:

Bendenizde hâsıl olan kanaat ciddidir. Karşı çıkmak suretiyle buraya gönderildiği hakkında da bazı haberler vardır. Böyle bir haber İstanbul'dan da geldi. Fakat hata etmiyorsam, temaslarımdan hâsıl ettiğim İngiltere Hükûmetinin kendisini buraya hiçbir vazife ile göndermediği kanaatindeyim.⁶⁶

Meclis Başkanı ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Townshend'a verdiği cevaplar ile Rauf Bey'in Hükûmet reisi olarak Mecliste yaptığı bu açıklamalardan da anlaşılacaktır ki Türk tarafı barış görüşmeleri teklifine gayet sıcak bakmaktaydı. Ancak daha önceden belirlemiş olduğu esaslardan da taviz verme gibi bir düşünceyi aklının ucuna bile getirmemekteydi. O günlerde Türk tarafının kafasında var olan düşünce ve psikolojiyi Rauf Bey kaleme aldığı hatıralarında şu şekilde açıkça yazdı:

İngiltere'de Türklük ve Türkiye lehinde mücadelelerde bulunduğu yakinen bilinen General Townshend'ı biz de iyi suretle karşılayarak, Refet Paşa'nın Keçiören'deki köşküne misafir ettik. General Townshend, bu defa Avam Kamarası azası sıfatıyla ve bu Kamaranın birçok azaları da ve kendi ifadesine göre (Türklerle 1918 senesinde olduğu gibi, sulha zemin hazırlamağa çalışmak üzere) geldiğini söylüyordu. Ancak, Allah'a şükür, 1918'deki durumda değildik. O zaman başta Almanya olmak üzere, müttefiklerimizle beraber, harbe refakat etmek felâketine uğramış olduğumuzdan, bir mütareke için General'in teklif ettiği arabuluculuğu memnuniyetle kabul etmiştik. Fakat bugün hamdolsun, yenilmek aklımıza gelmedikten başka karşı tarafın zaman

66 TBMM Gizli Celse Zabıtları, (31 Temmuz 1922), s. 640-642.

zaman çeşitli yollardan yaptığı teşebbüslerle, asla sulha varılamayacağını katî şekilde anlamış olduğumuzdan, devamlı çalışmalarla günden güne arttırdığımız harp gücümüz ve memleketi behemehâl tam bir kurtuluşa kavuşturmak hususundaki sarsılmaz azim ve irademizle, mukaddes bildiğimiz gayemize yaklaşmakta olduğumuzdan emindik. General Townshend'a Türkiye ve Türkler hakkında gösterdiği samimiyet ve hayırhahlıktan dolayı teşekkür edilmekle beraber bu durum da izah edilerek, bizim için artık mütarekenin de, sulhun da, ancak silâhlarımızın katî zaferiyle tahakkuk edebileceği münasip şekilde anlatılmıştı.⁶⁷

3. Büyük Taarruz Sonrası General Townshend'ın Türk-İngiliz İlişkilerinde Arabuluculuk Faaliyetleri

Türkiye, Büyük taarruz öncesi meseleyi savaştan barış yoluyla çözüme kavuşturmak için İçişleri Bakanı Fethi Bey'i (Okyar) Avrupa'ya gönderdi. Fethi Bey, Batıdaki siyasetlerle görüşmek ve barışı tesis için tam yetkili idi. Fethi Bey, 23 Temmuz'da Paris'te Poincaré ile görüştü. 30 Temmuz'da Londra'ya gitti. Fakat orada ne Balfour ne de Lord Curzon ile görüşebildi. Yalnızca 4 Ağustos'ta Dışişleri Bakanlığında Vansittart isimli bir yetkili Fethi Bey'i kabul etmiş ve "İngiltere şimdi müzakere istemiyor" cevabını almıştı. Böylelikle barış yolu kapatılmış oldu. 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz'da, Türklerin sahadaki kesin zaferinin ardından Yunan tarafı aracılık yapması için Müttefiklere başvurdu. Bunlar da İstanbul'daki Ankara temsilcisi Hamit Bey'e bu isteği iletiler. Ankara Hükümeti bu isteği 4 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa'ya ilettiler. Ancak yapılan istekler karşı taraftan kabul görmeyince bir sonuç çıkmadı. Türk ordusu ilerleyişine devam etti. Türk ordusunun Batı Anadolu'yu Yunanlardan temizledikten sonra İstanbul üzerine yürüme ihtimali belirince İngilizler 15 Eylül'de kabineyi toplayarak Müttefiklerle, Balkan devletleri ve dominyonlardan yardım istenmesine karar verdi. İngilizlere Balkanlardan Romanya ve Yugoslavya destek vermezken dominyonlardan sadece Yeni Zelanda desteğini açıkladı. Müttefiklerden de beklenen destek gelmedi. Bunun üzerine yalnız kalan İngilizler diğer müttefikleri gibi davranarak 23 Eylül'de Türklere mütareke teklifinde bulunmak zorunda kaldı. 29 Eylül'de verilen cevapta Müttefikler 3 Ekim'de Mudanya'da mütarekeye çağrıldı. Mudanya Konferansı'nda Türkiye'yi İsmet Paşa (İnönü), İngiltere'yi General Harington, Fransa'yı General Charpy, İtalya'yı General Monbelli temsil etti. 3 Ekim 1922'de İsmet Paşa'nın başkanlığında toplanan Konferans'a Yunanlar katılmadı. Nihayet mütareke 11 Ekim'de imzalandı.⁶⁸

General Townshend, Büyük Taarruz sonrası tekrar sahneye çıktı. Hariciye Vekâleti Vekili Rıza Nur, Paris temsilciliğinden alınan 16 ve 19 Eylül tarihli iki telgrafi Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya 28 Eylül 1922'de gönderdi. Paris temsilcisi Ferit Bey'den alınan 16 Eylül tarihli telgrafa göre o gün Townshend, temsilciliğe gelerek İngiliz Hükümetinin kararının harbe devam etmekten yana olduğunu, kendisinin de Londra'ya giderek bu karara karşı mücadele edeceğini

67 Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni*, s. 78-79.

68 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya*, s. 157-216.

söylemişti. 19 Eylül tarihli telgrafta da Townshend, İngiltere'de bazı görüşmeler yaptığını ve İngilizlerin Çanakkale boğazından çekilme kararı aldıkları emrinin verildiğini aktardı.⁶⁹

Townshend Büyük Taarruz sonrasında toplanacak olan konferansta İngiliz delegesi olmak istedi. Ancak bu konuda Türk tarafından yardım beklemekteydi. 25 Eylül 1922 tarihinde bu isteğini Paris temsilcisi Ferit Bey'e bir mektupla ilettili. Townshend mektubuna, gazetelerden de görülmüş olacağı üzere Londra'ya döndüğünden beri Türk talepleri hakkında halkı aydınlatmaya çalışıldığını ve "hiç şüphesiz bu hususta epey muvaffak" olduğundan bahisle başlamış ve devamında şu sözlere yer vermişti: "Yakında toplanacak olan konferansta hazır bulunmayı pek ziyade arzu ediyorum. Fakat İngiltere Hükümetinin beni konferansa memur edeceğini zannetmiyorum. Acaba Kemal Paşa, İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetlerine benim konferansa iştirakim hususunda izhar-ı arzu edemez mi? Bu suretle Paşa'nın arzusu kabul edilmiş olabilir." Townshend yazdığı bu mektupla da yetinmeyerek Paris Sefarethanesine giderek Ferit Bey'le görüştü. Görüşmede kendisinin barış anlaşması imzalandıktan sonra da İngiliz sefiri olmak üzere Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından talep edilmesini ayrıca rica etti. Bu istekler Hariciye Vekâletinden 26 Ekim'de Başkomutan'a, 2 Kasım'da da İsmet Paşa'ya iletildi.⁷⁰

Townshend, Kasım 1922 tarihinde de Hükümet Reisi Rauf Bey'e Paris temsilciliği üzerinden bir mektup gönderdi. Buna göre Townshend, Ankara'da veya uygun olan herhangi bir yerde Rauf Bey'le görüşmek istedi. Rauf Bey ise 20 Kasım 1922'de cevap olarak İsmet Paşa ile görüşmesini yazdı.⁷¹ Townshend 24 Kasım 1922'de bu sefer Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup gönderdi. Mektupta öncelikle kazanılan muharebeden dolayı Paşa'yı tebrik etti. Ardından Lozan'da devam eden müzakerelerden de ümitli olduğunu belirttiikten sonra kendisinin kalemiyle ve ruhuyla Türkiye'ye ve Türk davasına ne kadar bağlı olduğunu ifade edip Türkiye'nin "tehlikede bulunduğu sırada" Türk ordusunda hizmet etmek arzusuyla Mustafa Kemal Paşa'ya takdim ettiğii kılıcın kabul edilmemesinden dolayı fevkalade kederli olduğunu yazdı. Townshend ayrıca Fransız temsilci Franklin Bouillon Ankara'ya Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeye geldiği zaman kendisinin de Bouillon ile beraber gelmek için İngiltere Hükümetinden müsaade istediğini de yazmıştı. Bu arada Franklin Bouillon o dönemde bir yetkisi olup olmadığına bakılmaksızın Townshend'dan Ankara'ya birlikte gelmeyi rica etmişti. Ancak Townshend'a göre bir şey hakkında karar vermek iktidarına sahip olmadıktan sonra gelmek bir fayda sağlamazdı. Townshend geçmişe dönük bu hususları anlattıktan sonra gelecekte Türkiye'de sefir olma arzusunu yineledi. Ona göre barıştan sonra Türkiye'ye sefir olsa işler yolunda giderdi. İstanbul sefiri olmasının çok iyi bir şey olacağını Poincaré de kendisine söylemişti. Eğer Mustafa Kemal Paşa bu meseleyi özel surette talep ederse İngiliz Hükümeti de bunu dikkate almaya mecbur kalırdı. Townshend son seçimlerde Parlamente'ya girmediğini fakat gelecek yazda seçilmeye karar verdiğini yazdı. Townshend'in milletvekili olmamasının sebebi, gelen uygun teklifler üzerine bazı mühim vazifeler üstlenmesiydi. General o dönem büyük bir servetle alakadar

69 Cumhurbaşkanlığı Arşivi Belge No: 573792, Ek No: 4, Ebsis No: 01003917.

70 TDA, 534/36983-148658-4.

71 Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları C. I Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı*, 2. Bs, TTK Yayınları, Ankara 2019, s. 110.

olup mühim bir işle meşguldü. General ayrıca bir Fransız grupla anlaşarak Türkiye için bir istikraz akdi hususunda müzakereye girişmeye gayret etmekteydi. Townshend mektubunun sonunda İsmet Paşa'yı görmek üzere Lozan'a gideceğini yazdı.⁷²

Townshend, dediği gibi Lozan'a 8 Aralık'ta ulaştı. Gelir gelmez İsmet Paşa ve Lord Curzon'u ziyaret etti ve kendileriyle uzun süre görüştü. O gün General, Vakit gazetesi muhabiri Ahmed Şükrü Bey'le (Esmer) bir röportaj gerçekleştirdi. Röportajda şunları söyledi: "Barış antlaşması imzalanması muhakkaktır. Lozan'a geldikten, İsmet Paşa'yı ve Lord Curzon'u ziyaret ettikten sonra buna kesin surette kanaat getirdim. İki tarafın görüşü uzlaşamayacak gibi değildir. Türkiye tam bir istiklal ve kendisine yaşamak hakkı temin edilmesini istiyor. İngiltere de bu fikirdedir. İngiltere hükümeti de müstakil ve kuvvetli bir Türkiye mevcudiyetini arzu ediyor. Şu an İngiltere'de iktidarda bir muhafazakâr hükümet bulunmaktadır. Bu fırkanın geleneği Türkiye ile dost geçinmek Türkiye'nin kuvvetlenmesine çalışmaktır. Muhafazakâr hükümet bu geleneğe geri dönmek ve eski Türk-İngiliz dostluğunu ihya eylemek emelindedir. Yakın zamanda bunun tahakkuk edeceğine, istiklali müdafaa için o kadar kahramanca bir surette her türlü mahrumiyetlere katlanmış olan Türk milletinin mesut bir istikbale nail olacağına eminim."⁷³ General, Lozan'a Boğazlar ve Musul meselesi gibi en ihtilafli meselelerinin görüşüldüğü günlerde ulaşmıştı. Gerek Musul meselesinde gerekse genel olarak Türk-İngiliz yakınlaşması hususunda gayret sarf etmekteydi.⁷⁴

O günlerde General'in Lozan'a İngiliz murahhas heyeti tarafından davet edildiğine dair Konferans mahfillerinde söylentiler de dolaşmaktaydı. Ancak bu söylentilerinin doğru olmadığı Townshend'in kendi açıklamalarından anlaşılmaktaydı. General Vakit gazetesinin 12 Aralık tarihli sayısı için de bir beyanatta bulundu. Muhabirin Lozan'a geliş sebebine dair sorduğu soruya Townshend şu şekilde cevap vermişti:

Ben sulhun akdedileceğine Londra'da iken katiyen kani idim. Fakat geçen hafta zarfında cereyan eden müzakerelerden azıcık şüphelendiğimden bu hususta elimden geleni yapmak için Lozan'a geldim. Fakat ben gelinceye kadar mesele halledilmiştir. Bu gün İsmet Paşa ile görüştim. Boğazlar meselesinin halledileceğine eminim. Boğazlar meselesi halledildi mi her mesele halledilir demektir.⁷⁵

General, kapitülasyonlar konusunda ise her iki tarafın menfaatlerine uygun bir noktaya gelineceğine inandığını söylemişti. Musul konusunda ise "ben İngiltere'nin yalnız Musul'dan değil, Bağdat'tan bile çekilmesine taraftarım" demişti. General daha sonra İngiltere ile Türkiye arasındaki yanlış anlamaların eski Hükümetin Türkiye hakkında takip ettiği bätül siyaset üzerine meydana geldiğini ve İngiltere'nin şimdi geleneksel Türk dostluğu siyasetini ihya edeceğini bildirirken şu sözleri sarf etti:

72 Cumhurbaşkanlığı Arşivi Belge No: 769106, Ek No: 2, Ebsis No: 01003708.

73 *Vakit*, 9 Kanun-ı evvel 1922.

74 *Vakit*, 10 Kanun-ı evvel 1922.

75 *Vakit*, 12 Kanun-ı evvel 1922.

Türkiye hakkında her söylediğimin tahakkuk ettiğini görmekte mesudum. Türkiye hakkında takip edilmesi lazım gelen siyaseti çoktan çizmiş ve kabineye tavsiye etmişim. Fakat benim tavsiyeye ehemmiyet vermediler ve bu neticeler husule geldi. Bütün bunları gördüm. (...) Şimdi İngiltere'de çok Türk taraftarı vardır. Bunlara evvelce neden Türk taraftarı değildiniz demek istemiyorum. Çünkü görüşümü kabul ettiklerini görmek iftihar bana kâfidir.⁷⁶

Gazete "Türk dostu" diye nitelendirdiği General'in yakında eşyle birlikte İstanbul'u ziyaret edeceği söylemine de yer vermişti. Bu arada General'in barış anlaşması imzalanır imzalanmaz Türkiye'ye sefir tayin edileceği bilgisi İngiliz devlet adamları ile sıkı bir şekilde temasta bulunan bir İngiliz gazeteciye dayanarak verildi.⁷⁷ Townshend, Lozan'da uzunca bir süre kalmış olmalıdır. Çünkü İsmet Paşa'nın 28 Aralık 1922'de gönderdiği 27 Aralık günlü raporda Townshend'dan da bahsedildi. Musul meselesinin görüşüldüğü o günlerde Townshend'a göre Musul işini bir kenara bırakarak bu sebepten dolayı meşgul olmamak ve bu yüzden bir harbe sebep olmamak tercih sebebi olmalıydı. Çünkü bir sene zarfında İngilizler "mutlaka Musul'u terk edecek ve bu halde Araplar Faysal aleyhine ayaklanacak, Türkler Musul'a zahmetsiz" girecekti.⁷⁸ Townshend'ın Türklere yardım etmek istediği ortadaydı. Ancak Türklere olan sempatisinden dolayı Lord Curzon tarafından İngilizlerin çıkarları aleyhine çalışmaktan dolayı vatan hainliği ile itham edildi.⁷⁹

Townshend'ın barış antlaşması imzalandıktan sonra Türkiye'ye sefir olma isteği yönünde İngiltere'de kuvvetle kulis yaptığını düşünebiliriz. Bu konuda Türk makamlarından da destek bulma konusunda sonuna kadar çaba sarf etmekteydi Townshend 1 Mart 1923 tarihinde Hariciye Vekâletine yazdığı mektupla barış anlaşmasından sonra İngiltere'nin Türkiye sefiri olma talebini yineledi.⁸⁰ Bununla birlikte Townshend hemen o günlerde, Türkiye'den imtiyaz almak isteyen şirketlere de arabuluculuk yapmaya çalışıyordu. Townshend, Rauf Bey'e 1923 yılında biri 25 Mart'ta diğeri 9 Nisan'da olmak üzere iki mektup gönderdi. Mektuplarında özetle, geçen sene Ankara'ya geldiği zaman İngiltere'de Türk tarafı lehine çalışabilmek için bazı imtiyazların ihalesinden aynı şartlar altında kendi teklifinin tercihine dair hükümetin bakış açısını öğrenmek istemişti. Rauf Bey, bu konuda İsmet Paşa'yı 29 Nisan 1923'te bilgilendirirken meselenin Vekiller Heyetinde görüşüldüğünü ve kendisine sözlü olarak vaatte bulunmanın uygun görüldüğünü belirtmişti. Townshend, o günlerde Türklerin kendisine teveccühünün olmadığı düşüncesiyle konununun sarsıldığını ve birçok mali grubun kendisine müracaat etmekte olduğunu ileri sürerek Türk Hükümetinden kendisine verilen sözlü onayın yazılı olarak da verilmesini Rauf Bey'den istemekteydi. Bu arada Türk tarafı lehine çalışması istenen bir diğer isim, Mondros Ateşkesi öncesi de düşünülen, eski Hahambaşı Nahum Efendi idi. Rauf Bey, Nahum Efendi'nin eline, Türk yanlısı olan İngiliz sermayedarların tekliflerini memnuniyetle kabul ve incelemeye hazır olduklarına dair gayri resmi bir belge vermişti. Townshend ilk mektubunda Naum Efendinin; yeğeni olan

76 Age.

77 Age.

78 Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları C. I*, s. 289.

79 Kemal Melek, *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-1926)*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, s. 38.

80 Cumhurbaşkanlığı Arşivi Belge No: 557215, Ek No: 2, Ebsis No: 01004050.

Kont de Forsvil ile görüştüğü ve Townshend'in aracılık ettiği malî grupları Türk Hükûmetinin tercih edeceğini karar altına aldığını, yeğenin Nahum Efendi ile Van ve Bitlis gaz imtiyazı için anlaşmasını yazdı. Yine bu anlaşmanın İsmet Paşa'nın onayı ile Ankara'ya gönderildiğini de ilave etti. Ayrıca bakır madeni de vaat edildi diyordu. Özetle Townshend, kendi vaziyetini iyileştirmek için Hükûmet kararı olan ve belirlenmiş imtiyazların kendisine tercihen verileceğini ifade eden bir vesika istiyordu. Ancak Rauf Bey, bu konuda: "iyi kötü lehimizde çalışan bu zata da bittabi' kendi taraflarından bir teklif gelmeden ve usulü dairesinde tetkik edilmeden böyle geniş ve kesin bir resmî taahhütte bulunamayız" düşüncesindeydi.⁸¹

General Townshend Lozan Antlaşmasının imzalanmasının ardından Türkiye'ye sefir olarak gelme umudunu kaybetmiş olmalı ki artık tüm enerjisini Türk devleti ile yabancı şirketler arasında borç ve imtiyaz ilişkilerini sağlama konusunda arabuluculuk faaliyetlerine ayırdı. Bu bağlamda 1923 yılında Ankara'ya bir ziyaret daha gerçekleştirdi. Townshend, 18 Eylül 1923 tarihinde Ankara'ya geldi ve hemen istasyonda İsmet Paşa'ya bir mektup gönderdi. Mektubunda ısrarla İsmet Paşa ve Gazi Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek istediğini açıkça belirtti. Townshend mektubunda belirttiğine göre son altı-sekiz aydır Türkiye'ye kredi sağlamak için çaba sarf etmekteydi. Bu çabaların bir sonucu olarak yakında Ankara'ya gelecek olan İngiliz şirketi ve temsilcileri hakkında yüz yüze görüşerek bilgi vermek istemişti. Çünkü O'na göre Ankara'nın ihtiyacı olan aydınlatma vs. gibi altyapı ihtiyaçları için bu kredi ve işbirliği önemli idi.⁸² Townshend mektubun üzerine İsmet Paşa ile görüşebilme fırsatı buldu. Daha sonra gittiği İstanbul'dan 22 Eylül 1923 tarihinde Paşa'ya gönderdiği ikinci mektubunda London City Bank'ın kurucusu Sir Edward Holden'in oğlu Norman Holden'in Claud Levita ile beraber İstanbul'a geldiğini ve yakında Ankara'ya geleceğini, bu kişilerin kredi ve ticari işlerde çok başarılı olduklarını belirttikten sonra hem İstanbul'da hem de Ankara'da bunlara güvenilerek gerekli şekilde ağırlanması ve iş yapılabilmesi konusunda ricacı oldu. General, gelen kişilerin boş bir şekilde gönderilmemesini istiyordu.⁸³ Mektuptan anlaşıldığına göre bu kişilerin Türkiye'ye getirilmesinde Townshend aracı olmuştu. Townshend, Türkiye ziyaretinden sonra döndüğü ülkesinde gazetecilere Türkiye ziyareti hakkında beyanatta bulundu ve bu açıklamalar Türk basını tarafından da yakından takip edildi. O'na göre Türkiye o dönem davasında haklı olarak Avrupalı devletlerle harp etmişti. İşte bu sebeple harp ettiği Avrupalılardan şüphe duyması gayet doğaldı. Ancak bununla birlikte Townshend, ilerleyen dönemde Türkiye'nin Avrupalılarla güzel münasebetler kuracağından da emindi.⁸⁴ Tespitlerimize göre Townshend'in Türkiye ile ilişkileri bu tarihte son bulmaktadır. Zaten bu tarihten çok kısa bir süre sonra 18 Mayıs 1924 tarihinde altı aydır tedavi gördüğü Paris'te bağırsak hastalığından hayatını kaybetti. Townshend'in 24 Mayıs'ta Norfolk Raynham'da yapılan cenaze törenine resmî hiçbir hükûmet yetkilisi katılmadı.⁸⁵

Townshend'in Türkiye ve İngiltere arasında diplomatik, yabancı şirketlerle ekonomik ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesi konusunda maksadı her ne olursa olsun Türk halkının zor günlerinde

81 Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları C. II*, TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 237-238.

82 TDA, 534/37652-151324-5.

83 TDA, 534/37652-151324-3.

84 Bk. *İstikbal*, 8 Teşrin-i sani 1923.

85 Tarık Saygı, *İngiliz Generali Townshend*, s. 254-255.

her zaman yanında yer aldığı gerçeği unutulmadı. Bu sebeple kendisinin vefatından çok sonra 1937 yılında Türkiye'ye ziyarete gelen eşi Alice de önemli bir misafir olarak ağırlandı. Öyle ki eşi Alice 13 Nisan 1937'de Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk tarafından Çankaya'da kabul edildi. Bir saat süren bu kabul samimi bir havada gerçekleşti. Ziyarete Reisicumhur, Alice'e Konya'da Townshend ile arasında geçen görüşmelerden ve Townshend'in kendisine hediye ettiği tüfekten bahsetti. Reisicumhur bu tüfeği hatıra olarak sakladığını söylemiş ve getirerek Bayan Townshend'a göstermişti. Reisicumhur ayrıca imzalı bir fotoğrafını da hediye etme lütfunda bulundu. Bayan Alice daha sonra gittiği İstanbul'da eşinin esaret günlerinde kaldığı evi ziyaret etti.⁸⁶

Sonuç

Kütülamare esiri General Townshend, yaklaşık iki buçuk yıllık İstanbul'daki esaret hayatında esir değil adeta bir misafir hayatı yaşadı. Mondros ile serbest kaldıktan sonra ülkesine döndüğünde Türkiye ve Türklük taraftarı bir isim oldu. O dönem Türkiye karşıtı politikaları ile bilinen Lloyd George hükümetini gerek basında gerekse bulduğu her mahfilde eleştirdi. İngilizlerin Anadolu'da Türkler yerine Yunanları tercih etmesini en başından beri yanlış bir politika olarak gören Townshend'in, gelişmeleri o dönemin İngiliz idarecilerinden çok daha iyi değerlendirebildiğini ilerleyen günler gösterdi.

Townshend, Mondros'tan sonra ülkesine döndüğünde Lloyd George Hükümetinden en küçük bir takdir görmedi. Üstelik yeni bir askeri göreve de atanmadı. Ancak o, ilk başlarda bir asker daha sonra da milletvekili sıfatıyla İngiltere menfaatlerini gözetken bir isim olarak kendince hükümeti doğru politikalara yönlendirmeye çalıştı. Bu bağlamda ilk olarak Mondros'un hemen ardından toplanacak olan barış konferansında İttihat ve Terakkicilerin yanlışlarından dolayı tüm Türk halkının cezalandırılmaması gerektiği düşüncesini Hükümet ile paylaştı. 1920 yılı Kasım ayından sonra önce bağımsız daha sonra da Muhafazakâr Parti mensubu olarak Parlamentoda İngiliz Hükümetini Anadolu'da takip ettiği politikalar yüzünden defalarca eleştirdi. Bu eleştirilerini basın yoluyla yapmaktan da geri durmadı.

Townshend, daha 1920 yılı Aralık ayında İngiliz Hükümetinden farklı düşünerek Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesi ve Mustafa Kemal Paşa ile anlaşma yapılması taraftarı idi. Townshend'in Türkler hakkındaki olumlu görüşleri ve İngiliz Hükümetinin Türklere yönelik uyguladığı politikaların yanlış olduğu düşüncesi Avam Kamarasında 1922 yılının Mayıs ayına doğru daha çok taraftar buldu. Bunun üzerine Townshend, özel olarak Ankara'ya gidip Millî Mücadeleciler ile temas kurarak taraflar arasında arabuluculuk yapmak istedi. Bu isteğe İngiliz Hükümeti karşı çıksa da Townshend resmî bir sıfatı olmaksızın 1922 yılının Temmuz ayında Türkiye'ye geldi. Önce Konya'da Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa ile ardından da Ankara'da Hükümet üyeleriyle görüştü. Bu görüşmelerde Townshend, Türkler üzerindeki nüfuzunu

86 Hakan Kaya, *Türkiye - İngiltere İlişkileri (1929-1939)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 302-303.

kullanarak Mondros'ta olduğu gibi Türk ve İngilizler arasında bir uzlaşma zemini yaratacağını ummaktaydı. Ancak Türklerin durumu 1918'den çok daha iyi idi. Townshend'in resmî sıfata sahip olmadığı için somut bir teklifle gelmemesi yüzünden görüşmelerden bir sonuç çıkmadı. Esasında Türk tarafının hususi bir sıfatla gelen Townshend'in bu ziyaretinden bir sonuç çıkmayacağını en başından beri bildiğini söyleyebiliriz. Öyle ki Townshend'in ziyaret maksadının Hindistan valisi olmak gibi bir hedefinin olduğu değerlendirilmesi Townshend daha gelmeden önce yapılmıştı. Ancak istihbarat ve Türk taraftarlığının önemli olduğu o günlerde Townshend, Türkiye ziyaretinde en üst düzeyde saygı ile karşılandı.

Townshend'in Türk ve İngiliz ilişkilerinde arabuluculuk faaliyetleri Büyük Taarruz'dan sonra da devam etti. Ancak görüşleri İngiliz Hükûmeti tarafından pek dikkate alınmadı. Townshend'in son Türkiye ziyareti 1923 yılının sonbaharında birlikte çalıştığı şirketler ile Türk Hükûmeti arasında gerekli malî ilişkilerin kurulmasını sağlama hedefi ile gerçekleşti.

Townshend'in Mondros'tan 1923 yılı sonuna kadar Türk-İngiliz ilişkilerinde arabuluculuk faaliyetlerinde, her ne kadar iki millet arasında eskiden var olan dostluğu yeniden sağlayarak iki tarafın menfaatlerini korumak hedeflenmişse de kendisinin şahsi hedeflerinin de olduğunu görüyoruz. Townshend, Kütülamare başarısızlığı üzerine İngiltere'de gözden düşmüştü. İşte bu sebeple kendisine ülkesine döndükten sonra Hükûmet tarafından yeni bir askeri görev verilmedi. Townshend biraz da bu sebepten olsa gerek Türk idareciler ile olan yakın ilişkilerini kullanarak İngiltere'nin Hindistan valisi, barış konferansında delegesi, barış sonrasında Türkiye'deki sefiri olmak istedi. Bu hedefler için Türk dostlarından yardım istedi. Ancak bu isteklerinin hiçbirisi gerçekleşmedi. Townshend ayrıca Türkler üzerindeki nüfuzunu irtibatlı olduğu şirketlerle Türk Hükûmeti arasında ilişki kurmak için de kullandı. 1924 yılında hayata gözlerini yuman Townshend'in iki devlet arasında barışı temin etmeye çalışırken şahsi hedefler gözetmesi Türk makamlar tarafından hiçbir zaman yadırganmadı. Zira Türklerin Mondros öncesi ve Milli Mücadele dönemindeki o zor günlerinde Türkleri gerçekten anlamaya çalışan yönü ile Türklük ve Türkiye taraftarı en küçük bir faaliyeti çok kıymetli görüldü. İşte bu yüzden 1922 ve 1923 yılı Türkiye ziyaretlerinde önce kendisine, öldükten yıllar sonra da, 1937 yılında Türkiye'yi ziyaret eden eşine en üst makamlardan gerekli saygı ve hürmet gösterilmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

a) T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

DH. KMS, 38/18/2; HR. SYS, 2467-52; HR. SYS, 2666/3/24-25.

b) T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Belge No: 557215, Ek No: 2, Ebsis No: 01004050; Belge No: 573792, Ek No: 4, Ebsis No: 01003917; Belge No: 769106, Ek No: 2, Ebsis No: 01003708; Belge No 541379, Ek No: 1, Ebsis No: 01003171.

c) T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

534/36983-148658-11; 534/36983-148658-13; 534/36983-148658-14; 534/36983-148658-18; 534/36983-148658-2; 534/36983-148658-20; 534/36983-148658-24; 534/36983-148658-26; 534/36983-148658-28; 534/36983-148658-29; 534/36983-148658-30; 534/36983-148658-31; 534/36983-148658-32; 534/36983-148658-33; 534/36983-148658-4; 534/36983-148658-9; 534/37652-151324-3; 534/37652-151324-5; 534/36983-148658-32.

d) TNA (The National Archive), FO (Foreign Office),

424-254, No: 36; 424-254, No: 42; 424-254, No: 43; FO, 424-254, No: 53; FO, 425-254, No: 103.

Sürelî Yayınlar

Akşam, 24 Temmuz 1922; 30 Temmuz 1922.

Hâkimiyet-i Milliye, 23 Temmuz 1922; 25 Temmuz 1922; 27 Temmuz 1922; 28 Temmuz 1922; 30 Temmuz 1922; 4 Ağustos 1922.

İkdam, 24 Temmuz 1922; 27 Temmuz 1922; 28 Temmuz 1922.

İstikbal, 8 Teşrin-i sani 1923.

Peyâm-ı Sabah, 31 Temmuz 1922.

Vakit, 24 Temmuz 1922; 27 Temmuz 1922; 28 Temmuz 1922; 9 Kanun-ı evvel 1922; 10 Kanun-ı evvel 1922; 12 Kanun-ı evvel 1922.

Zaman, 12 Kasım 1918; 25 Teşrin-i evvel 1918.

Araştırma, İnceleme ve Diğer Kaynaklar

Akandere, Osman – Güven, Cemal, “İngiliz Generali Townshend’in Anadolu Seyahati ve Mustafa Kemal Paşa İle Konyada Yaptığı Görüşme”, *SÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Ata Dergisi*, S IX, (2002), ss. 1-38.

Akandere, Osman, “Mondros Görüşmelerinde Bir Arabulucu: İngiliz Generali Townshend’in Mondros Görüşmeleri Öncesi Üstlendiği Arabuluculuk Rolü”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 40 (2020-Bahar), ss. 5-23.

Aralov, S. İ., *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları 2*, çev. Hasan Ali Ediz, Yenigün Yayınevi, 1997.

Arşiv Belgelerine Göre Kütü'l-Amâre Zaferi, haz. Resul Köse vd., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2016.

Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923, C.1, Belge No: 79, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

Bozkurt, Abdurrahman, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket (1918-1922)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2021.

Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev II 1920-1927*, 10. Bs., Ankara 2019.

Kaya, Hakan, *Türkiye – İngiltere İlişkileri (1929-1939)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2019.

- Melek, Kemal, *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-1926)*, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım 2*, Emre Yayınevi, İstanbul 1993.
- Saygı, Tarık, *İngiliz Generali Townshend ve Türkler*, Parola Yayınevi, İstanbul 2016.
- Şimşir, Bilâl N., *Lozan Telgrafları C. I Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı*, 2. Bs., TTK Yayınları, Ankara 2019.
- Şimşir, Bilâl N., *Lozan Telgrafları C. II*, TTK Yayınları, Ankara 1994.
- Tansel, Selâhattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar IV*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1974.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Devre 1, C III, İçtima Senesi III (31 Temmuz 1922).
- Tevetoğlu, Fethi, "Kızılaycı Hâmid Bey", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 3 (1987).
- Townshend, Charles V. F., *Mezopotamya Seferim Kurna, Kütülamare ve Selmanıpâk Muharebeleri*, 2. Bs., çev. Gürol Koca, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021.

Elektronik Kaynaklar

- HA, House of Commons Sitting (Avam Kamarası Oturumu), 1 Mayıs 1922, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1922/may/01>, [Erişim tarihi: 30.03.2022].
- HA, House of Commons Sitting, 3 Mayıs 1922, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1922/may/03> [Erişim tarihi: 30.03. 2022].
- HA, House of Commons Sitting, 30 Mayıs 1922, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1922/may/30> [Erişim tarihi: 05.04.2022].